

Становище

на проф. д-р Илияна Марчева от Института за исторически изследвания –
БАН

За дисертацията на **Явор Станчев** „Съветско-български политико-
икономически отношения (1985-1991) от катедрата Нова и съвременна
история на ИФ на СУ „Св. Климент Охридски“

За присъждане на **образователната и научна степен „доктор по история“**
по специалност 2.2. История и археология.

Дисертацията разглежда важен епизод от съветско-българските отношения, който е финален за тях. Това е времето на последната криза на социализма от съветски тип, която се отразява както върху вътрешното развитие на СССР и НРБ, така и върху техните взаимоотношения в рамките на СИВ и на ОВД. Този период започва с идването на власт на последния съветски лидер Михаил Горбачов и включва в себе си геополитически промени като падането на Берлинската страна, нежните революции в Източна Европа и България, прехода към парламентарна демокрация и пазарна икономика и разпадането на СССР през декември 1991 г. Намирам за напълно обосновани за самостоятелно изследване подбраните хронологически рамки, понеже те затварят сходни по характер процеси в двете страни, но с различна интензивност и резонанс. Същото мога да кажа и за акцента на темата върху „съветско-българските отношения“. И по силата на своя статут на център на Източния блок и по силата на значението на СССР за преодоляване на кризата на социализма е напълно уместно да бъдат изведени и в изложението да се следят първо съветските позиции в отношенията с НРБ. Така темата и хронологическите ѝ граници напълно се вписват в проблематиката на катедрата по нова и съвременна обща история във ИФ на СУ.

Трябва да посоча, че темата с акцент върху българо-съветските отношения е много добре изследвана в българската историческа книжнина и че няма публикувана отделна монография върху съветско-българските политико-икономически отношения по време на перестройката. Излязлата в края на 2017 година книга на Вл. Мигев „Съветската перестройка и българската общественост (1985-1990)“, изд. Захарий Стоянов, засяга отношенията между двете страни в културната сфера и пропагандата.

Другата монография - на икономиста Алексей Беленкий, Българо-руските икономически взаимоотношения между идеологията, прагматизма и реалностите (1945-2016), Изд.комплекс-УНСС, София, 2017, разглежда периода и темата в контекста на икономическите отношения между двете страни за много по-дълъг времеви отрязък, в който политическите промени са съпътствани и от геополитическо разминаване.

Дисертацията покрива всички формални изисквания за дисертационен труд: тя в обем от 417 стандартни страници и съдържа увод, историческо въведение, три глави, заключение, библиография, списък на съкращенията, приложение. Същото мога да споделя и за автореферата. Той отговаря на съдържанието на дисертацията и в него са изведени основните тези и аргументи на дисертанта.

Правят много добро впечатление публикациите по темата на дисертацията, които не са приложени като текст, но с две от които аз съм запозната, защото са публикувани в сборници от Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“. Това са „Българо-съветски политико-икономически отношения 1985-1991 – между идеологията и прагматизма“ (излязла през 2014 г.) и „България –СССР. Аспекти на икономическите връзки през 80-те години на XX век“ (излязла през 2016). Другите две публикации са под печат.

Дисертацията е разработена върху основата на първокласни български архивни източници, спомени и ограничен брой научна литература, което намирам за покриващо минимума от формални изисквания към докторанта при разработване на дадена тема , а именно – да познава основната първична и вторична литература, която да се анализира с исторически методи.

Дисертацията започва с увод (с.3-10), в който накратко е описана темата, структурата на дисертацията и са изброени ползваните документи, научна литература, вкл. и по теория на икономическите учения, както и периодични издания, като се смесват научна публикация и публикувани документи. Докторантът е почувствал необходимостта от „Историческо въведение“, в което накратко е представил съветско-българските отношения при управление на съветските лидери от Леонид Брежнев до М. Горбачов, но всъщност е поставил тези отношения в по-широк контекст на отношенията на СССР към останалите страни от Източния блок и САЩ(с. 11-20). Това, което ми липсваше обаче в тези две части на дисертацията е

историографският анализ на проучванията по съветско-българските отношения.

Темата е разработена хронологически в три глави. Първата глава (с. 21-192) разглежда политическите и икономически отношения между двете страни през периода 1985-1987г., като съвсем удачно в нея има параграф за Михаил Горбачов и неговата политика на ускорение, перестройка и гласност, тъй като тя действително силно влияе и върху отношенията на СССР с НБР и обратно на НРБ със СССР. Втората глава (с. 193-305) също адекватно на историческия процес е поставила съветско-българските отношения в контекста на промените в съветската външна политика за „ново политическо мислене“ и готовност за големи компромиси със САЩ, което резонира и в революциите в Източна Европа, и края на Студената война през 1989 г. Третата глава (с.306-389) разглежда сложното време на новите геополитически реалности през 1990-1991г., когато става голямата промяна в икономическите и политически отношения между двете страни, завършили с колапса на СССР през декември 1991 г. Логично на историческия процес тези отношения са разгледани в два параграфа по линията на двете правителства на БСП с премиер Андрей Луканов и широко коалиционното правителството на Димитър Попов. В тази глава е обособен един важен и интересен, определено приносен параграф „Културни връзки между СССР и България през периода 1985-1991 г.“, но за съжаление той стои извън логиката на изследването и по-удачно би било данните в него да бяха представени в самите глави.

Заключението по-скоро резюмира основните изводи на автора, които се свеждат до твърдението че отношенията са „сложни и динамични, както в политическата, така и в икономическата сфера“ (с. 390) и че те са резултат от корената промяна на СССР към България в контекста на промененото отношение на СССР и към останалите страни от Източния блок.

Основни достойнства на работата откривам в показаните умения на докторанта да издирва първокласни архивни документи, да поставя двустранните отношения в широк международен контекст – на Източния блок и Студената война, и с оглед историческите личности. Достойнство на дисертацията е, че представя както отношенията на висше партийно и държавно ниво, така и на ниво министерства и асоциации и реални икономически и културни субекти. Добре е разкрита противоречивата

политика на съветската върхушка в отношенията си с българския лидер, както и неговото осъзнато лавиране между най-важния икономически и политически партньор и западните страни. Положително е умението на докторанта да представя исторически процес в цялата му сложност, като отчита и положителните и отрицателните страни от съветско-българските контакти, тяхната обвързаност с цялостното икономическо и политическо развитие на България по време на Студената война. Добро впечатление прави и търсенето на личности измерения на съветско-българските политически и икономически отношения. И лидерите (Т.Живков, М. Горбачов и Борис Елцин и Желю Желев), и министрите (Николай Рижков, Ед. Шеварднадзе и Станиш Бонев, и Андрей Луканов) със своите личностни характеристики, политически и идеологически багаж, симпатии и антипатии са важен субект на историята и трябва да намират все по-голямо място във възстановяването на историческия процес, разбира се, като се държи сметка за реалното им значение в политическата система на едно авторитарно общество, каквото е социалистическото.

Основните ми забележки към работата са методически и са свързани с уменията за правене на научно изследване. В текста преобладават цитати, а не анализ на документите. Историята на СССР и на НРБ се възстановява често пъти безкритично от мемоарите на Х. Кисинджър, М. Горбачов, А. Добринин, Ст. Бонев, Т. Живков, а не от натрупаните за този период в руската, българската и западната литература много исторически изследвания. Учудващо в тази поредица обаче не срещнах преведените на български спомени на Николай Рижков, Десет години огромни сътресения, С., 1997. Много малко се ползва дори цитирания Никола Верт и неговата „История на Съветския съюз“, издадена на български език през 2000 г. Това прави често изводите на автора едностранчиви и излишно категорични. За това допринася и твърде слабото използване в дисертацията на научна литература върху българо-съветските отношения на различни утвърдени български автори. Докато в публикуваните статии от дисертацията се вижда, че докторантът ги познава и използва съвсем на място. Особено ме учуди, че докторантът не е използвал две мои изследвания, направени въз основа на архива на Фондацията на М. Горбачов и разглеждащи отношенията между двете страни точно в перспективата на темата му – не от гледна точка на българо-съветските, а от гледна точка на съветско-българските отношения. Това са „Конфликтът Михаил Горбачов – Тодор Живков (Или още веднъж за съветско-българските отношения в контекста

на перестройката през втората половина на 80-те години XX век“, публикувана в сб. „Историята – професия и съдба“, 2008 и „За субективния фактор в съветско-българските отношения по време на перестройката (1985-1989), публикуван в сб. „България и Русия между признателността и прагматизма“, 2009. Въобще смятам, че това е едно от основните слабости на работата – неизползване в достатъчен обем на научната литература по въпросите, обект на дисертацията. Това се отнася вкл. и за трудове на научния консултант проф. Искра Баева. Например нейната студия, направена пак върху съветски архиви „Трансформационный кризис в советско-болгарских отношениях 1989-1991 гг.“, публикувано в Москва в сб. Российская и болгарская государственность: проблемы взаимодействия XIX-XXI вв., 2014. би могла да допълни липсващите на дисертацията съветски архиви и по-аналитичното осмисляне на процесите.

Като имам предвид важноста на темата и нейното интерпретиране на основа на първокласни извори, както и показаните умения в публикациите по дисертацията, намирам, че Явор Станчев е покрил основните изисквания за получаване на образователната и научна степен „доктор“ и аз ще гласувам тя да му бъде присъдена.

31.01.2018 г.

Проф. д-р Илияна Марчева